

<https://doi.org/10.62837/2025.1.208>

ŞƏBNƏM SALAHLI ORDİYEVA

Lənkəran Dövlət Universiteti
salahlishebnem373@gmail.com

ZƏLİMXAN YAQUB POEZİYASINDA LEKSİK DİALEKTİZMLƏR

Xülasə

Açar sözlər: dilçilik, dialektizm, poetika, şeir, lüğət, şair, dialektika.

Hər bir xalqın keçmişi onun gələcək inkişafı üçün vacibdir. Çağdaş Azərbaycan poeziyasının keçmiş ənənələri özünü dialektizmlərdə də göstərir. Bu baxımdan Ruxsarə Feyziyevanın xidmətini qeyd etməliyik. Onun tərtib etdiyi “Azərbaycan tarixi romanlarının dilində dialekt leksikası” avtoreferatı diqqətəlayiqdir. Məqalədə sənətkarın yaradıcılığından müxtəlif poetik nümunələrə nəzər yetirilmiş, poetik dildə işlənən leksik dialektizmlərin üslubi imkanları araşdırılmışdır. Zəlimxan Yaqub dilində işlədilən dialektizmlər oxucu qəlbinə yol tapmışdır. Dialektizmlərdən məharətlə istifadə edən şair oxucunun diqqətini poetikasına yönəltməyə nail olmuşdur.

аспирантка Шабнам Салахлы Ордиева

ЛЕКСИЧЕСКИЙ ДИАЛЕКТИЗМ В ПОЭМЕ ЗАЛИМХАНА ЯКУБА РЕЗЮМЕ

Ключевые слова: языкознание, диалектика, поэтика, поэзия, словарь, поэт, диалектика.

Прошлое каждой нации важно для ее будущего развития. Традиции прошлого современной азербайджанской поэзии проявляются и в диалектизмах. В этой связи следует отметить службу Рухсары Фейзиевой. Примечателен составленный им автограф «Диалектная лексика на языке азербайджанских исторических романов». В статье рассматриваются различные поэтические примеры из творчества художника, а также рассматриваются стилистические возможности лексических диалектизмов, используемых в поэтическом языке. Дialektizm, использованный в языке Залимхана Якуба, нашел путь к сердцу читателя. Умело используя диалектику, поэт сумел направить внимание читателя на свою поэтику.

graduate student Shabnam Salahli Ordিয়েva

LEXICAL DIALECTISMS IN THE POETRY OF ZALIMKHAN YAQUB

Summary

Keywords: linguistics, dialectism, poetics, poem, dictionary, dialectic

The past of every nation is important for its future development. The past traditions of contemporary Azerbaijani poetry also show themselves in dialectisms. In this regard, we should mention Rukhsara Feyziyeva's service. The autograph

"Dialect lexicon in the language of Azerbaijani historical novels" compiled by him is noteworthy. The article examines various poetic examples from the artist's work, and examines the stylistic possibilities of lexical dialecticisms used in poetic language. Dialectism used in the language of Zəlimxan Yaqub has found its way to the reader's heart. Skillfully using dialectics, the poet managed to direct the reader's attention to his poetics.

Azərbaycan dilçiliyində dialektizmlərin öyrənilməsi istiqamətində müxtəlif araşdırmalar aparmışdır. R.Feyziyeva qeyd edir ki: "Bədii dildə dialekt sözlərinin işlənmə mövqeyi və onların bu mühitdə üslubi funksiyalarının öyrənilməsinə Azərbaycan alimlərindən Ə.M.Dəmirçizadə, A.A.Axundov, T.İ.Hacıyev, M.C.Cahangirov, N.Q.Cəfərov, R.C.Məhərrəmov, E.M.Əlibəyzadə, T.Ə.Əfəndiyeva, N.M.Xudiyev, E.İ.Əzizov, V.R.Mursaqlıyev və başqalarının tədqiqatlarında geniş yer vermişlər" (3.s.3)

Çağdaş poeziyasımızda dialektizmlərdən istifadə edən şair və sənətkarlarımız saysız-hesabsızdır. Dialektizmləri poeziyaya gətirərək fərqlilik, xalq danışığı dilinə yaxınlıq yaradan sənətkarlarımızdan M.Araz, X.R.Ulutürk, M.Yaqub və başqalarını göstərmək olar. Çağdaş Azərbaycan poeziyasının görkəmli nümayəndəsi olan Zəlimxan Yaqub poetik nəfəsi ilə xalqımızın mütləq dəyərlərini, folklor ənənələrindən gələn irsilik ideyasını tərənnüm edir. Şair aşiq sənətinə, onun poetik texnikasına yaxından bələd olmuşdur. Poetikanı ustalıqla bilməsi qələmə aldığı şeirlərdə öz əksini tapmışdır. Sənətkar yazdığı şeirlərdə öz bədii-estetik enerjisi ilə oxucu qəlbinə yol tapır, onun hisslərinin ifadəçisinə çevrilir.

İdeoloji basqılar hesabına sovet dövründə mənasını itirən ənənəvi mövzuları müasir əsasda poetikaya gətirməsi Zəlimxan Yaqubun ədəbiyyatımızın qarşısındakı böyük xidmətlərindən biridir. Şairin müxtəlif illərdə yazdığı poetik nümunələr öz rəngarəngliyi ilə seçilir. Bir çox mövzuda şeirlər yazan sənətkar poetikasında dialektizmləri işlətməklə, oxucu qəlbinə yol tapmışdır. Lakin bu istiqamətdə çağdaş poeziyamız, o cümlədən Z.Yaqubun yaradıcılığı ayrıca bir tədqiqat mövzusu olmamışdır. Məqalədə sənətkarın "Gəldim", "Bir insan sevgisi, bir Allah eşqi", "Şair süfrəsi", "Məndədi" və digər şeirlərinə nəzər yetirilmiş, poetik dildə leksik dialektizmlərin üslubi imkanları araşdırılmışdır.

Nikbinliyə, xoş gələcəyə ümid bəsləmək Zəlimxan Yaqub poeziyasının əsasını təşkil edir. Vətən yəngisi çəkməsinə baxmayaraq, hər zaman Allahdan mərhəmət gözləyir və bu hisslər əsasında "Bir insan sevgisi, bir Allah eşqi" şeirini qələmə alır. Həmin şeirdən verilən bu parçada dialektizmə diqqət yetirək:

Ürəyi yananda bir *dolça* su tək,
Dənizi qaldırıb başına çəkir
Bir insan sevgisi, bir Allah eşqi (4.s.18).

Bu şeir parçasında işlənən *Dolça* "ağac və ya misdən hazırlanmış birqulplu su qabı" mənasında işlənən dialektizmdir. Əsasən qərb ləhcəsinə daxil olan şivələr üçün

səciyyəvi olan bu söz şivələrdə aşağıdakı mənalarda qeydə alınmışdır.:

-*Dolça* qulufu olar su içmə (Borçalı)

-Ay qız ma: bir *dolça* su ver, içim (Ağcabədi) (2.s.140).

“Ulu Nəsiminin ruhuna salam olsun!” başlığı ilə başlayan “Məndədi” şeiri 2000-ci ildə yazılmışdır. Başlanğıcında da göründüyü kimi əsər Dahi Nəsimiyə ithaf edilmişdir.. Həmin şeirdə *Lələ* dialektizmi diqqət çəkir:

Qoca da mən, müdrik də mən,

uşaq da mən, çağa da mən,

Kərəm də mən, *Lələ* də mən,

xaqan da mən, qağa da mən (4.s.20).

Şeirdəki dialektizm məlum lüğətlərdə bir çox mənalarda qeyd edilmişdir:

1) *Ata* (Ağdaş, Bolnisi, Salyan, Borçalı, İsmayılı, Lənkəran, Masallı, Mingəçevir, Tovuz) -Bilmirəm bu *lələm* də hara getdi (İsmayılı); 2) *böyük qardaş* (Balakən, Qazax, Kürdəmir, Quba); 3) *nökər* (Quba və Salyan); 4) *baba* (Tovuz, Zərdab); - *Lələm* savah To:uza gedəjəx(Tovuz); 5) *uşaq saxlayan* (Təbriz) - Varlılar *lələ* tutardılar (1.s.327).

Şairin “Ziyarətin qəbul olsun, insan oğlu!” şeirindən verdiyimiz bu parçada *Xas* və *Pas* leksik dialektizmləri işlənmişdir:

Niyyət elə, arzuların seç *xasını*,

Təmiz saxla qəlbin, ruhun aynasını.

Duyğuların sil tozunu, aç *pasını*

Ziyarətin qəbul olsun, insan oğlu! (4.s.39)

“Niyyət elə, arzuların seç *xasını*” misrasındakı *xas* dialektizmi əsasən, Azərbaycan dilinin qərb qrupuna daxil olan dialekt və şivələrdə *çərşənbə axşamı* (Ağbaba, Xanlar, Mingəçevir, Şəki), *bazar günü* (Gədəbəy və Tovuz), *paltar növü* (Zəngilan) mənalarında verilmişdir. Bununla belə, Basarkeçər və Qazax şivələrində *xas* həm də “yaxşı” mənasında qeydə alınmışdır (2.s.216).

Şeirdən verdiyimiz bu parçada üçüncü misrada, “Duyğuların sil tozunu, aç *pasını*” misrasında *pas* sözü dialektik vahid olaraq lüğətlərdə öz əskini tapmışdır. *Pasın* açmaq mənasını verən bu söz Salyan və Yardımlı şivələrində göstərilmişdir (2.s.394).

Sənətkarın “Şairin andı” şeiri yaradıcılığında ən özəl əsərlərindən biridir. İkinci misrada verilən dialektizm diqqət yetirək:

Gələn gəlmiş axın-axın,

Daha mənə *indən* belə,

Hamı doğma, hamı yaxın,

Hamı əziz olmalıdı!(4.s.43)

İn dialektizminə dialektik lüğətlərdə fərqli mənalarda təsadüf edilsədə, şeirin dilində zaman mənasını ifadə edir. Hansı ki, Azərbaycan dili şivələrində aşağıdakı mənaları ifadə edir:

1) Qoxu, iy (Quba). - Üzərrigi yandıra- duğ, yaxşı in verədü. 2) hin (Culfa, Naxçıvan, Ordubad, Şərur, Zəngilan) 3) səs (Göyçay) Mənim inim ona çətin çatar. 4) Qoxu, iy (Ağcabədi, Balakən, Bərdə, Tərtər) To:ladan pis in gəlir (Tərtər) (2.s.234).

Şairin “Köməyə haqqa çağırın” şeirində *alaq* sözü işlənmişdir:

Güldən çox *alaq* görsəniz,

Xeyrə şər calaq görsəniz,

Çarmıx, daşqalaq görsəniz,

Köməyə haqqı çağırın (4.s.23).

Halaq və ya alaq eyni mənəni ifadə edir. Daha çox Muğan şivələrində təsadüf olunan həmin ifadə şeirdəki mənəyə uyğun işlədilir:

-Qadınları halağa aparıllardı (Salyan). (2.s.193)

Şairin yaradıcılığında “Gəldim” şeiri də xüsusi yer tutur. Həmin şeirdə *sal* leksik dialektizmi diqqətimizi cəkdi:

Yer üzü başabaş

sal buz olanda,

Allah tək olanda,

yalqız olanda,

Tanrıya yardıma,

köməyə gəldim. (1.s.23)

Quba, Ordubad, Salyan, Qazax, Tovuz kimki şivələrdə rast gəlinən bu leksik dialektizm semantik baxımdan fərqli mənələri ifadə edir. Qubada *tez-tez xəstələnən*, Ordubadda *başdaşı*, Salyanda *yüksək temperatur*, Qazax *boy*, Tovuzda *hamar, düz* epilyativləri formasında istifadə edilir. (2.s.416)

Azərbaycan dilinin izahlı lüğətində *sal* sözünün semantikasi ilə bağlı iki işlənmə məqamı qeyd edilir; Ədəbi dilimizdə “Plitə şəklində iri, bütöv yastı daş parçası” və “Üzərində suda üzmək, şey daşımaq və ya bir sahildən o biri sahilə keçmək üçün bir və ya bir neçə sıra bir-birinə bağlanmış şalbanlardan ibarət nəqliyyat vasitəsi” mənələrində rast gəlinir. (2.s.25)

Şairin “Haqqın dili” əsərində *zor* ifadəsinə təsadüf olunur. Hansı ki, Ağcabədi və Şəki şivələrində “çətin”, “çox”, “yaxşı” mənələrində qeydə alınmışdır (1.s.565). Şair də məhz həmin sözü “yaxşı” mənasında işlətməklə yeni bir üslubi çalar yarada bilmişdir.

Dərd danışar ah dilində,

Zor danışar şah dilində.

Danışaq Allah dilində,

Yaradanın haqq dili var. (4.s.47)

“Haqqa arxa çevirsən” şeirinin hər bir misrasını təhlil etdikdə görürük ki, burada da leksik dialektizmlərə yer verilmişdir.

Yaradanın yanında günahımız olmasa,

Başımıza bu qədər qan gəlməz, *qada* gəlməz.

Tərəzinin gözündə savaba yer qalmadı,
Ruhumuz zəhərlənib, ağzımıza dad gəlməz. (1.s.47)

Şəki, Şərur, Zaqatala şivələrində *qardaş*, Qax bölgəsində *aşıq-sümük* kimi işlədilir. Azərbaycan ədəbi dilində isə bəla/dərd/müsibət/fəlakət sözləri ilə semantik baxımdan eynidir. Dilimizdə qadası/qadan(ı) alım/qadam sənə/qadası canıma/qada-bala kimi formalarda da işlədilir. (2.s.273)

Varlığından qanad *tax* əsib keçən mehlərin,
Saflıq götür nurundan səhər düşən şehlərin.
Haqqa yolu açıqdı əməlisalehlərin,
Dostu şeytan olanın Allahı yada gəlməz. (4.s.47)

Yuxarıda verdiyimiz parça da “Haqqa arxa çevirsən” şeirindəndir. Burada *tax* leksik dialektizmdir. Qax və Şamaxı şivələrində iki formada işlədilir. *Üzərinə ot yığıb sürümək üçün istifadə edilən ağac budağı* Qax bölgəsində, *kəsilmiş və qol-budağı budanmış kiçik ağac* Şamaxı sakinlərinin dialekt leksikasında istifadə edilir. Və *tax* sözünün epilyativləridir. (1.s.478)

Beləliklə, məqalədən belə bir nəticəyə gəlmək olar ki, Zəlimxan Yaqub daha çox Qərb ləhçəsinin ünsürlərindən poeziyasında geniş istifadə etmişdir. Şairin poetikasından bəzi parçalar verməklə, istifadə etdiyi dialektizmlər və onların üslubi çalarlar Azərbaycan ədəbi dilinin tarixi, üslubiyyatı kimi sahələrin öyrənilməsi üçün əhəmiyyətlidir.

Ədəbiyyat siyahısı:

1. Azərbaycan dilinin dialektoloji lüğəti, Şərq-Qərb, Bakı, 2007
2. Azərbaycan dilinin izahlı lüğəti IV cildə, ŞƏRQ-QƏRB, Bakı, 2006
3. Ruxsarə Feyziyeva, Azərbaycan tarixi romanlarının dilində dialekt leksikası, (1960-1980-ci illərin romanları əsasında) Fil.üzrə.fəl.dok. avtoreferatı, Bakı, 2012
4. Zəlimxan Yaqub, Seçilmiş əsərləri, iki cildə, I cild, Şərq-Qərb, Bakı, 2006

Rəyçi: dosent Elman Mirzəyev